

РОЗДІЛ II

Системні та функціональні характеристики мовних одиниць різних рівнів

УДК 811.111'373

А. Д. Алиєва – аспірант Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Частиномовна парцеляція номінативних засобів вербалізації лінгвокультурного концепту МАТЕРИНСТВО (на матеріалі англійської мови)

*Роботу виконано на кафедрі практики англійської
мови ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті наведено опис номінативних засобів вербалізації концепту МАТЕРИНСТВО та їх частиномовну класифікацію на основі інтеграції даних англомовних лексикографічних джерел. Установлено, що відповідно до свого значення та типових функцій у висловленні всі засоби вербалізації концепту МАТЕРИНСТВО розподіляються в такі категорії: субстантивна, ад'єктивна й акціональна.

Ключові слова: номінативне поле, концепт МАТЕРИНСТВО, фрейм, субфрейм.

Алиева А. Д. Части речи парцелляции номинативных средств вербализации лингвокультурного концепта МАТЕРИНСТВО (на материале английского языка). В статье приведено описание номинативных средств вербализации концепта МАТЕРИНСТВО и классификацию в частях речи на основе интеграции данных англоязычных лексикографических источников. Установлено, что в соответствии со своим значением и типичными функциями в высказываниях все средства вербализации концепта МАТЕРИНСТВО распределяются по следующим категориям: субстантивная, адъективная и акциональная.

Ключевые слова: номинативное поле, концепт МАТЕРИНСТВО, фрейм, субфрейм.

Alieva A. D. Parts of Speech Parcelling the Nominative Means of Verbalization of the Concept MOTHERHOOD. The article focuses on the problem of parcelling the nominative field of the concept MOTHERHOOD selected from English thesauruses into parts of speech. It is established that according to their meaning and typical functions in utterances all nominative means are subdivided into substantive, adjective and actional.

Key words: nominative field, concept MOTHERHOOD, frame, subframe.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відомо, що однією з найважливіших форм маніфестації світопізнання людини є мова. На тісний зв'язок її зі світом, що оточує людину, указував ще В. Гумбольдт, який наголошував, що людина живе з речами так, як їх подає їй мова [9]. Ці міркування вченого про зв'язок картини світу з мовою розвивають сучасні дослідники. Так, Є. В. Бондаренко вважає, що онтологічна картина світу, тобто світ як він є, репрезентує вихідний пункт світопізнання людини, а рівень ментальних уявлень людини про світ у вигляді концептів, категорій, ідей та інших оперативних одиниць і структур свідомості умовно позначений концептуальною картиною світу. Структури цього рівня почасти залишаються невербалізованими, почасти відбиваються в поведінкових системах, однією з яких є мова [4, 58].

Науковці наголошують на необхідності розмежування власне розумової концептосфери людини й семантичного простору мови як тієї частини концептосфери, що отримала номінацію та відобра-

жається в мовних знаках. «У першому випадку концепт постає як феномен духовного порядку, як своєрідний ментальний контур чи згусток енергії, що його відкладено в лінгвокультурній свідомості народу і що прагне назовні. У другому випадку йдеться про екстеріоризацію концепту, а точніше про його озовнішнювання мовними засобами, тобто про його матеріальну оболонку», що, на думку багатьох дослідників, складає «семіотичну щільність» або «номінативну дрібність» концепту – онтологічну представленість у плані вираження цілою низкою синонімів (слів і словосполучень), тематичних рядів і полів, паремій, фольклорних і літературних сюжетів, символів тощо» [17, 104].

З огляду на вищесказане, першочерговим завданням когнітивної лінгвістики є виведення вичерпного переліку мовних одиниць, які об'єктивують досліджуваний концепт. На думку З. Д. Попової та І. А. Стерніна, сукупність мовних засобів, що об'єктивують концепт у вказаний період розвитку суспільства, визначається як *номінативне поле концепту*. Номінативне поле відрізняється від традиційно виокремлених у лінгвістиці структурних групувань лексики – лексико-семантичної групи, лексико-семантичного поля, лексико-фразеологічного поля, синонімічного ряду, асоціативного поля – тим, що воно має комплексний характер, уключає у свій склад усі названі вище типи угруповань, і не виступає при цьому як структурний підрозділ у системі мови, будучи сукупністю номінативних одиниць, виявлених та впорядкованих дослідниками [16, 66]. Воно включає одиниці всіх частин мови.

Номінативне поле концепту неоднорідне – воно включає і прямі номінації самого концепту (ядро номінативного простору), і номінації окремих когнітивних ознак концепту, що розкривають його суть та відношення до нього в різних комунікативних ситуаціях (периферія номінативного простору).

З. Д. Попова та І. О. Стернін [15, 38] уважають, що основні мовні засоби опису номінативного поля такі: 1) прямі номінації концепту (ключове слово-репрезентант, яке вибирає дослідник як ім'я та назву); 2) похідні номінації концепту; 3) однокореневі слова, одиниці різних частин мови, словотворчо пов'язані з основними лексичними засобами вербалізації концепту; 4) контекстуальні синоніми; 5) оказіональні індивідуально-авторські номінації; 6) усталені словосполучення; 7) фразеологічні одиниці, до складу яких входить ім'я концепту; 8) паремії (приказки, прислів'я, афоризми); 9) вільні словосполучення, які номінують ту чи іншу ознаку концепту; 10) словникові дефініції; 11) метафоричні номінації; 12) структурні та позиційні схеми речень (синтаксичні концепти); 13) тексти й сукупності текстів.

Отож, перелік мовних засобів опису номінативного поля включає тринадцять позицій. Основним засобом є, звичайно, слово [1, 543–640; 5, 77–79], адже саме воно одержує статус імені концепту – мовного знака, що найбільш повно й адекватно відбиває його зміст. Саме цьому засобу номінації концепту МАТЕРИНСТВО і присвячена ця наукова розвідка.

Мета цієї статті – описати номінативні засоби вербалізації концепту МАТЕРИНСТВО за допомогою аналізу даних англійських лексикографічних джерел – словників-тезаурисів, а також проаналізувати частиномовну класифікацію виокремлених номінативних засобів вербалізації цього концепту.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що концепт МАТЕРИНСТВО має антропоцентричну природу й належить до базових ментальних уявлень, які категоризують та концептуалізують соціокультурну дійсність.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Незважаючи на зростаючий інтерес лінгвістів до лінгвокультурних концептів, осмисленню яких присвячені праці С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, В. А. Маслової, Г. Г. Слишкіна, Ю. С. Степанова та інших, концепт МАТЕРИНСТВО ще не був предметом комплексного лінгвокогнітивного аналізу на базі англійського матеріалу. На сьогодні відомі три наукові статті, безпосередньо присвячені дослідженню концепту «материнство», – це статті С. А. Хименко («Лінгвокогнітивні аспекти реалізації концепта “Материнство” в англійській картині світу»; «Особливості моделювання концептуального поля актанта-матері як інформаційного ядра концепта “Материнство” (на матеріалі сучасної англійської мови)» й «Семантична диференціація номінативного простору “Материнство” в англійській картині світу (на матеріалі лексикографічних джерел)» [23; 22; 24].

Увесь концепт можна передати «сукупністю мовних засобів, усім номінативним полем концепту, кожний з яких розкриває лише його частину» [7, 189–190]. План вираження концепту репре-

зентований низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму, а план змісту залучає спільні для всіх його мовних реалізацій семантичні ознаки, що 'скріплюють' лексико-семантичну парадигму та утворюють його понятійну або прототипічну основу [20, 37].

У нашому дослідженні номінативними одиницями вважаємо такі, що виконують номінативну функцію, тобто використовуються для називання виділених мовною свідомістю окремих фрагментів немовного континууму й відповідають 'баченню світу' лінгвокультурним соціумом [7, 189–190]. Сутність номінативної функції полягає в здатності відображати не лише певний реальний об'єкт, а й узагальнений образ. Словесні знаки можуть функціонувати як назви предметів, які вони позначають, а також як назви понять про ці предмети [11, 20], тобто номінативні одиниці вказують на об'єкт, а також позначають поняття про цей об'єкт, у якому закріплено результати процесу раціонального пізнання дійсності, пов'язаного з абстрагуванням від реального об'єкта, його ознак, перетворенням їх в ідеальну сутність. У цьому зв'язку номінацію визначаємо як процес і результат надання імені, під час якого мовні елементи співвідносяться з об'єктами, що вони позначають [8, 237].

Зазначена номінативна царина є цілісною структурою, яка утворюється під час взаємодії *субстантивного, ад'єктивного й акціонального* лексико-семантичних полів (далі – ЛСП) «материнство». Представлене ЛСП «материнство» різної частиномовної належності, що визначає смислові межі сформованого ними простору, структурується за аналогічним принципом організації полів. Тому виявлення системних закономірностей між одиницями ЛСП «материнство» сприятиме пізнанню механізмів побудови номінативного простору культурологічного концепту «материнство». Звичайно, чим ширше за обсягом сформоване номінативне поле, тим надійніші будуть результати дослідження, тим повнішим і точнішим буде опис структури концепту. Проте така констатація не може повністю задовольнити вимоги сучасної лінгвістики, оскільки питання стоїть про виявлення та побудову деталізованої структури вербалізованого концепту як відображення фрагмента світу, побаченого очима національної мовної особистості [13, 153]. Одним з аспектів побудови такої деталізованої структури досліджуваного концепту є парцеляція номінативного простору за частиномовним принципом на три *субфрейми* – *субстантивний* (або *предметний*), *атрибутивний* та *акціональний*.

Субстантивний субфрейм охоплює іменники, які характеризуються загальнограматичним значенням предметності (субстантності) й типовою функцією підмета та додатка. Ключовими лексико-граматичними категоріями іменника є категорії істот/неістот, власних/загальних назв, конкретності/абстрактності, збірності, речевинності, одиничності. На периферії іменника перебувають умовні позначення субстанції, які передають семантику процесу, кількості, ознаки, часу, місця тощо [19, 176].

До *ад'єктивного субфрейму* належать прикметники, тобто такі лексичні одиниці, які виражають *властивості, ознаки або якості* предметів, явищ, процесів дійсності [19]. Семантична категорія, яка лежить в основі значення прикметника, характеризується як «ознаковість» або «атрибутивність» [2, 35].

Категорія атрибутивності також характерна для дієприкметників і дієприслівників, у семантиці яких вона взаємодіє з категорією акціональності, а також для прислівників, чия семантика вибудовується на комбінації різноманітних атрибутивних, акціональних та субстанціональних ознак. Атрибутивні слова не мають єдиного концептуального тлумачення, концептуальні конфігурації, які лежать в їх основі, відрізняються за перспективізацією загальної концептуальної моделі власне прикметників і пов'язані з концептуальним представленням дієслів або субстантивів.

Прикметники вирізняються високим ступенем абстрактності свого значення. Характеризуючи реалії світу, вони деталізують, уточнюють або специфікують уявлення про них. Якісні прикметники є негомогенними за своєю смисловою структурою, адже, окрім когнітивного компонента, який репрезентує власне ознаку певної сутності, до них включені також суб'єктивні та оцінні модальні ознаки [6, 65; 12, 239; 21, 200]. Якісні прикметники мають здатність до інтенсифікації ознаки, що може бути представлено наявністю в них ступенів порівняння, синонімічних й антонімічних корелятивів, сполучуваністю із прислівниками міри та ступеня [19, 497]. Отже, якісні прикметники об'єднують два аспекти – визначають власне ознаку та її оцінку [6, 65].

Акціональний субфрейм. Дієслівні лексеми – номінативні одиниці, у значенні яких фіксуються та закріплюються категоріальні ознаки *дії, стану, відношення* [21, 139]. У семантичному змісті дієслів міститься сема «дія», яка належить до розряду архісем [3, 210–211]. Отже, ядро цієї частини мови характеризується загальнограматичним значенням *процесуальності* й типовою функцією позначення

предиката у висловленні [19, 133]. Із позицій когнітивно-дискурсивної парадигми дієслово як предикат передає конкретну концептуалізацію події, об'єктивовану у формі речення [10, 114–115], яке репрезентує певний предметно-акціональний фрейм – конвенційну концептуальну структуру, що містить інформацію і про саму подію, і про форму її мовної маніфестації. Позначене дієслівними предикатами емоційне переживання передається як динамічний процес [14, 189], який концептуалізується у вигляді структури із двома обов'язковими учасниками – експірієнцером, що переживає емоцію, та її причиною.

Усі виокремлені лексичні одиниці поділені на два фрейми – *соціокультурне середовище* й *психофізіологічний стан*. Правомірність виділення першого з них обґрунтовується тим фактом, що жінка-мати живе в певному суспільстві, має в ньому певну соціальну позицію, виконує певні соціальні функції. Інтенсивність, обсяг і характер контактів матері з навколишнім світом залежать від рівня її інтелекту, інтересів, запитів, а також від соціальних функцій і соціальної позиції.

Психофізіологічний стан – це узагальнене поняття, яке характеризує умови й процес діяльності людини, відображає єдність, збалансованість (або навпаки) фізичних, енергетичних і нервово-психічних параметрів особи [18].

Кожен із виділених фреймів складається з певних *слотів* (див. табл. 1, у якій представлено розподіл лексичних одиниць досліджуваного номінативного поля за фреймами та слотами з урахуванням структурних характеристик).

Таблиця 1

Структурні типи лексичних одиниць номінативного простору лінгвокультурного концепту «МАТЕРИНСТВО»

Фрейм	Слот	Парцела	Частина мови	Кореневі	Афіксні	Композити	Афіксні композити	Редупліковані	Слова-сполучення	Усього		
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ	Соціокультурний статус	Соціокультурний статус	N	14	27	1	–	–	–	42		
			Adj	–	9	–	–	–	9			
			V	1	1	–	–	–	2			
	Сім'я	Кровні родичі	Кровні родичі	N	23	19	37	–	–	1	80	
				Adj	1	26	1	9	–	–	37	
				V	6	1	–	1	–	–	8	
		Некровні родичі	Некровні родичі	N	3	4	29	–	–	–	36	
				Adj	–	9	–	1	–	–	10	
				V	4	1	–	–	–	–	5	
	Стосунки	Між кровними родичами	Між кровними родичами	N	3	13	–	2	–	–	18	
				Adj	1	14	–	2	–	–	17	
				V	6	1	–	–	–	–	7	
Між некровними родичами		Між некровними родичами	N	3	13	3	–	–	–	19		
			Adj	1	38	4	–	–	–	43		
			V	12	3	3	–	–	–	18		
ПСИХІЧНИЙ СТАН	Емоції	Емоції	N	37	52	2	–	–	–	91		
			Adj	6	83	12	–	–	–	101		
			V	33	12	–	–	–	–	45		
			Почуття	Почуття	N	26	62	1	–	–	–	89
					Adj	8	58	5	–	–	–	71
					V	32	3	–	–	–	–	35
	Риси характеру	Риси характеру	N	2	43	–	–	–	–	45		
			Adj	10	61	4	5	1	–	81		
			V	–	–	–	–	–	–	–		
	Фізичний стан	Біологічні характеристики	Біологічні характеристики	N	14	18	4	–	–	–	36	
				Adj	–	5	2	–	–	–	7	
				V	–	4	–	–	–	–	4	
Фізіологічні характеристики		Фізіологічні характеристики	N	13	33	4	–	–	–	50		
			Adj	1	9	–	–	–	–	10		
			V	2	7	–	–	–	–	9		
УСЬОГО				262	629	112	20	1	1	1025		

Як бачимо, номінативне поле досліджуваного концепту «МАТЕРИНСТВО» охоплює 1025 лексичних одиниць. За параметром частиномовної належності спостерігається така картина: перший ранг належить іменникам (506, або 49,36 %), другий – прикметникам (386, або 37, %), третій – дієсловам (12,97 %). Аналіз складу парцел за цим параметром показав, що в більшості з них превають іменники й лише у двох парцелах («емоції», «риса характеру») більш частотними виявилися прикметники. Дієслова скрізь складають найменшу частку.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Одним із перспективних напрямів подальшого дослідження є аналіз структурних особливостей номінативних одиниць, які вивчаються.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. / Н. Д. Арутюнова. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – 896 с.
2. Афанасьева О. В. Понимание прилагательного как признакового слова. Ономазиологический подход к изучению лексики / О. В. Афанасьева // К юбилею учёного : сб. науч. тр., посвящ. юбилею д-ра филол. наук, проф., гл. науч. сотрудника лаборатории теорет. языкознания РАН Елены Самойловны Кубряковой. – М. : МГПУ, 1997. – С. 29–36.
3. Бессонова О. Л. Концепты эмоций в структуре оценочного тезауруса английского языка / О. Л. Бессонова // Лінгвістичні студії. – Вип. 2. – Ч. 1. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – С. 256–265.
4. Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини / Є. В. Бондаренко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 36–64.
5. Вежбицкая А. Речевые жанры / А. Вежбицкая // Жанры речи. – Саратов : Колледжб 1997. – С. 99–111.
6. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
7. Воркачѳ С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачѳ. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
8. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация. Общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 230–293.
9. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию : пер. с нем. / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
10. Козлова Е. А. Глагольная метонимия с точки зрения когнитивно-дискурсивного подхода / Е. А. Козлова // Композиционная семантика : материалы III междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике, 18–20 сент. 2002 г. / Е. А. Козлова ; отв. ред. Н. Н. Болдырев ; ред. кол. : Е. С. Кубрякова, Е. М. Позднякова, В. Б. Гольдберг и др. : в 2 ч. – Ч. 3. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. – С. 193–195.
11. Куайн У. О. Слово и объект : пер. с англ. / У. О. Куайн. – М. : Практикс, 200. – 385 с.
12. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : РАН, Ин-т языкознания, 1997. – 327 с.
13. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – Киев : Знання, 2004. – 326 с.
14. Полежаева С. С. Семантико-синтаксические отношения в эмотивных конструкциях со значением каузации эмоционального переживания / С. С. Полежаева // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Текст і його складники. – 2002. – № 7. – С. 189–192.
15. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – 192 с.
16. Попова З. Д. Когнитивно-семантический анализ языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2006. – 226 с.
17. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єра, 2008. – 332 с.
18. Психологічна енциклопедія [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
19. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
20. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Яз. рус. культуры, 1996. – 295 с.
21. Уфимцева А. А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики) / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
22. Хименко С. А. Особливості моделювання концептуального поля актанта-матері як інформаційного ядра концепту «Материнство» / С. А. Хименко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2004. – Вип. 17. – С. 258.

23. Хименко С. А. Лінгвокогнітивні аспекти реалізації концепта «Материнство» в англomовній картині світу / С. А. Хименко // Наука і сучасність. Педагогіка. Філологія : зб. наук. пр. – Т. 42 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Логос, 2004. – С. 215–223.
24. Хименко С. А. Семантична диференціація номінативного простору «Материнство» в англomовній картині світу (на матеріалі лексикографічних джерел) / С. А. Хименко // Матеріали 2-ї Всеукр. наук.-практ. конф. «Мови у відкритому суспільстві». – Чернівці : [б. в.], 2006. – С. 61–64.

Статтю подано до редколегії
12.03.2012 р.

УДК 81'374

Є. І. Гороть – кандидат філологічних наук, професор кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Л. К. Малімон – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Комбінувальна форма як складник дериваційної системи англійської мови

Роботу виконано на кафедрі практики англійської мови ВНУ ім. Лесі Українки

Статтю присвячено дослідженню словотвірного потенціалу комбінувальних форм у сучасній англійській мові.

Ключові слова: комбінувальна форма, словотворчий процес, ядро, периферія, комбінаторні властивості, дериват.

Гороть Е. И., Малімон Л. К. Комбинирующая форма как составная часть деривационной системы современного английского языка. Стаття посвящена исследованию словообразовательного потенциала комбинирующих форм современного английского языка.

Ключевые слова: комбинирующая форма, словообразовательный процесс, ядро, периферия, комбинаторные особенности, дериват.

Horot Eu. I. Malimon L. K. Combining Forms as a Component Part of the Word-building System of Modern English. The article is dedicated to word-building potential of combining forms in Modern English.

Key words: combining form, word-building potential, nucleus, periphery, combinability peculiarities, derivative.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення словотворчих процесів бере свій початок від античних часів. Ще філософи Платон та Арістотель цікавилися питанням «перетворення коротких слів у довгі». Із тих пір феномен словотворення щораз більше цікавить науковців. Написано велику кількість наукових статей, монографій, захищено дисертації, які стосуються отримання цілісного опису словотворчих процесів на матеріалі різних мов. Аналіз теоретичного доробку з теорії словотворення уможливило виокремити два основних напрями його вивчення – *онтологічний* та *когнітивний*, у межах яких виокремлюються різні підходи до тлумачення словотвору залежно від вибору предмета вивчення та акцентуації уваги на тому чи іншому аспекті словотвору.

У межах онтологічного напрямку виділяють морфологічний підхід, у рамках якого визначено морфологічні характеристики складників похідного слова як частини мови та як синтаксичного атома, виявлено способи словотвору (афіксація, словоскладання, скорочення різних типів, конверсія, реверсія). В основі підходу до аналізу словотворення з позицій когнітивної лінгвістики знаходиться *концепт*, якому мовець хоче дати назву за схемою «значення – слово». За чеським лінгвістом П. Штекауером, задля отримання номінації концепт проходить п'ять рівнів: перший – *концептуальний*, де концепт аналізують за категоріальними ознаками (субстанція, дія, якість або супутні обставини – місце, часу або способу дії), другий – *семантичний* (аналіз значень), третій – *ономасіологічний*, де один із семантичних компонентів обирається як ономасіологічна основа для номінації, четвертий – *ономатологічний* (за принципом від форми до значення), п'ятий – *фонологічний*, де

© Гороть Є. І., Малімон Л. К., 2012